

تلاش‌های بنیاد ابوریحان در احیای تمدن اسلامی در بنگلادش مصاحبه با دکتر ابوموسی محمد عارف بالله رئیس و مؤسس بنیاد ابوریحان در بنگلادش

■ به کوشش دکتر محبوبه قربانی

در میان نخبگان فرهنگی و شخصیت‌های تأثیرگذار پارسی شناس بنگلادشی، جناب دکتر ابو موسی محمد عارف بالله، دانشیار و عضو هیئت محترم علمی گروه زبان فارسی دانشگاه داکا نامی آشنا و سهمی بسزا در توسعه و تعمیق زبان فارسی در آن دیار دارد. آشنایی ما با این شاعر و زبان‌شناس بنگلادشی به کنکره هزاره ابوریحان بیرونی باز می‌گردد، هنگامی که گروهی از استادان ایرانی از دانشگاه‌های مختلف در زمستان ۱۳۹۸ در دانشگاه داکا و بنیاد ابوریحان گرد هم آمدند و با دغدغه‌های مسئولین همایش آشنا شدند و از نزدیک ظرفیت‌های دانشگاه‌های آن دیار را بررسی کردند. بنابراین به بهانه گرامی داشت

یکصدمین سال تکاپوهای علمی گروه فارسی دانشگاه داکا، و همچنین به منظور شناسایی و درک هرچه بیشتر وضعیت زبان فارسی در بنگلادش و یا آشنایی با سهم و نقش این بنیاد در ترویج زبان ادبیات فارسی و یا فرهنگ و معارف ایرانی تلاش شد تا گفت و گو و مصاحبه‌ای با رئیس بنیاد ابوریحان ترتیب داده شود و آنچه در ذیل خواهد آمد خلاصه و بخشی از مصاحبه طولانی با ایشان است.

جناب دکتر بسیار خرسندیم که به مناسبت یکصدمین سال تأسیس دانشگاه داکا و گروه زبان و ادبیات فارسی به ما اجازه داده شد تا مصاحبه‌ای در باره وضعیت زبان فارسی در بنگلادش و نیز تأسیس بنیاد ابوریحان اعم از اهداف و عملکرد آن با شما داشته باشیم. ابتدا لطفاً برای شناخت بیشتر مخاطبان خودتان را معرفی فرمایید؟

اسم بنده ابو موسی محمدعارف بالله است. من در سال ۱۹۶۶ میلادی/۱۳۴۵ خورشیدی در شهرستان بگورا^۱ در شمال کشور بنگلادش که از پایتخت حدود چهارصد کیلومتر فاصله دارد، متولد شدم. پدرم مولانا ابو سعید محمد سلیمان یک روحانی بود. در سن کودکی نزد پدرم زبان عربی، فارسی و انگلیسی را آموختم. مادرم مصمت مریم خاتون نیز بر زبان فارسی و عربی دست داشت و به زبان فارسی شعر می گفت. او تأثیر ویژه‌ای بر زندگی بنده دارد.

من دوره ابتدایی تا دیپلم (دوره عالی) را در مدرسه «مصطفویه عالی» بگورا ادامه دادم. سپس در سال ۱۹۸۲ میلادی/۱۳۶۱ خورشیدی با اخذ بورسیه از دولت جمهوری اسلامی ایران برای ادامه تحصیل عازم مدرسه حجتیه شهر مقدس قم شدم. از سال ۱۹۸۲ تا ۱۹۸۴ میلادی/۱۳۶۱-۱۳۶۳ خورشیدی در مدرسه حجتیه مشغول به تحصیل بودم. در این فرصت کتاب‌های چون *تحریرالوسلیه* حضرت امام (رح)، *منطق المظفر*، *شرح ابن عقیل*، قسمتی از *تفسیرالمیزان*، *الفقه علی المناهب الخمسه* را مطالعه کرده به زبان فارسی مسلط شدم.

در سال ۱۹۸۴ م./۱۳۶۳ ش. به کشور خود بنگلادش برگشتم و در مدرسه عالیه داکا در دوره کامل حدیث پذیرش گرفتم و در سال ۱۹۸۶ میلادی/۱۳۶۵ خورشیدی به مدرک «ممتازالمحدثین» نائل شدم. سپس جهت ادامه تحصیل در دانشگاه داکا در گروه فارسی پذیرش گرفتم و در سال ۱۹۸۸ میلادی/۱۳۶۷ خورشیدی مدرک لیسانس و در سال ۱۹۹۰ میلادی/۱۳۶۹ خورشیدی مدرک فوق لیسانس را با عنوان دانشجوی ممتاز اخذ کردم.

در سال ۱۹۹۳ میلادی/۱۳۷۲ خورشیدی به عنوان مربی (لکچرار) در بخش فارسی دانشگاه داکا مشغول تدریس شدم و در سال ۲۰۰۳ میلادی/۱۳۸۲ خورشیدی جهت آموزش عالی و تحصیلات تکمیلی از مدرسه سواس، دانشگاه لندن از طرف دانشگاه داکا بورسیه گرفتم و در سال ۲۰۰۹ میلادی/۱۳۸۸ خورشیدی مدرک دکترا را با عنوان «تأثیر ادبیات فارسی در یوسف زلیخای شاه محمد صغیر و پدماوتی الاول»^۲ اخذ کردم.

قابل ذکر است که بنده از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۰ میلادی در «سواس مرکز زبان»، مدرسه سواس دانشگاه لندن، مرکز زبان‌های نوین (ام‌ال‌سی)، دانشکده کینگس، دانشگاه لندن به عنوان معلم موقتی (مدعو) برای تدریس زبان فارسی بنگالا، هندی و داری مشغول بودم. شایان ذکر است که در دانشکده کینگس قبلاً زبان بنگالا، فارسی، داری، هندی و اردو تدریس نمی شد و با پیشنهاد بنده برای اولین بار تدریس این زبان‌ها در دانشکده کینگس آغاز شد و تشکیل وب‌سایت (تارنما) و جزوه درسی و بارگذاری اطلاعات مورد نیاز توسط اینجانب انجام شد.

در پایان، باز متذکر می شود که بنده از سال ۱۹۹۳ تاکنون کنفرانس‌ها و سمینارهای متعدد در موضوعات گوناگون در داخل و خارج از کشور همچون اروپا در دانشگاه ادینبورگ، اکسفورد، کمبریج، منچستر، لندن در انگلستان، هایدلبرگ در آلمان و در آسیا چون گوینسانگ دانشگاه ملی کره جنوبی، در ایران در دانشگاه تهران، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشگاه مازندران شرکت کرده‌ام و مقالات

۱. بگورا/ بگورا/ بگورا
۲. پادماواتی (Padmavati)
یک داستان حماسی و درام
تاریخی اثر شاعر صوفی، ملک
محمد جانیسی است.

متعددی در موضوعات متفرقه ارائه نموده‌ام. تعدادی از کتاب‌ها و مقالات پژوهشی بنده در مجلات داخلی و خارجی چاپ شده است.

علاوه بر این، پس از برگشت از لندن دوباره تدریس در گروه زبان و ادبیات فارسی را شروع کردم و تا به حال مشغول فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی هستم. و در سال ۲۰۱۳ میلادی/۱۳۹۲ خورشیدی جهت پیشبرد آموزش و پژوهش زبان و ادبیات فارسی و پژوهش درباره مطالعات ایجاد و توسعه علوم، فلسفه و مذهب در قرون وسطی بنیادی به نام «بنیاد ابوریحان بیرونی» در داکا تأسیس نمودم که تا به حال فعالیت‌های مختلف از کوشش این بنیاد انجام شده است.

با توجه به اشاراتی که داشتید درباره تأسیس بنیاد ابوریحان در داکا لطفاً فعالیت‌ها و عملکرد آن را تشریح کنید.

همان طوری که در پاسخ سوال پیشین ذکر کرده‌ام بنیاد ابوریحان در سال ۲۰۱۲ میلادی/۱۳۹۱ خورشیدی در داکا، پایتخت کشور بنگلادش تأسیس شد. این بنیاد یکی از رؤیاهای بنده بود که در افق بازگشت از انگلستان همچون خوابی در سحرگاه یک دل عروج کرده، دمیده بود. این خواب چون یک ستاره‌ای بود که در آسمان یک دل عاشق علم درخشیده بود و بالاخر با همت بنده و با یاری تعدادی از همکاران از گروه‌های دانشگاه داکا به واقعیت پیوست.

در حقیقت تجربه‌های انگلستان در خصوص زمینه‌های آموزش و پژوهش، روش تدریس و شیوه‌های پژوهشی اینجانب را به شدت جلب کرده بود و بنده خیلی متأثر شده بودم که اروپا با وجود عدم پیروی از دین چقدر پیشرفت کرده است! و ما به عنوان مسلمان چقدر عقب هستیم.

دل‌می‌یواشکی می‌گفت که مسلمانان از قرن هفتم تا هفدهم میلادی پیشرفت بی‌نظیری داشته‌اند چنانکه سراسر دنیا از اختراعات مسلمانان متأثر شده بود. ولی امروز در جهان حاضر آن سهم طلایی مسلمانان به دست فراموش سپرده شده است. بالعکس وقتی که در مدت تقریباً هزار سال سهم مسلمانان مطالعات علوم و فلسفه و ادبیات و تاریخ به اوج خود رسیده بود که اساس تمدن اروپا بر آن شکل گرفته بود، مردم جهان حتی اکثر مسلمانان اروپا را به عنوان پایگاه علم و علوم به حساب می‌آوردند. این چنین احساسات جریحه‌دار شده باعث عزم تأسیس بنیاد ابوریحان شد که از طریق فعالیت این بنیاد تاریخ تمدن اسلام و سهم بزرگ و عظیم مسلمانان در زمینه علوم و پیشبرد ارزش عمومی را به گونه‌ای بازتاب و منتشر کنیم تا بتواند چهرای همیشه جاوید باشد و باقی بماند. علاوه بر این ابوریحان هم با تحقیقاتش و خدماتش برای جامعه شبه‌قاره ناشناخته نیست.

درباره موقعیت این بنیاد در جامعه بنگلادش می‌توان گفت که جامعه ما نه تنها در بنگلادش بلکه در کلیه شبه‌قاره هند و پاکستان و بنگلادش، در مقایسه با جامعه کشور ایران، خیلی عقب مانده است. یکی از مهم‌ترین فراین این است که این سرزمین دویست سال زیر سلطه و تهاجم دولت انگلیس بوده است و همین موجب شده تا از نظر نظام تعلیم و تربیت و مطالعه و پژوهش خیلی رشد نکند و حکومت

قبله کاملاً همه زیرساخت‌های اجتماعی را تغییر داده و دستاوردهای هزارساله شبه‌قاره را نیز به یغما برده است و بسیاری از مظاهر تمدن اسلامی و ارزش‌های اسلامی را که متعلق به قرون میانه اسلامی بود و مال دوران طلایی تمدن مسلمانان بوده را کاملاً از میان برده بود. در هر حال، در عصر استقلال جامعه تلاش کرده تا هویت خود را باز بیابد.

به هر حال در زمان حاضر هویداست که جامعه بنگلادش و هند و پاکستان برای بازسازی و تجدید وضعیت فعلی خود نیاز به بهره‌برداری از فعالیت پر مایه مؤسساتی چون بنیاد ابوریحان بیرونی دارند.

لطفا ضمن تشریح اهداف، اقدامات و فعالیت‌های این بنیاد لطفا ساختار علمی آن را تشریح نمایید.

ترکیب و ساختار بنیاد ابوریحان مطابق اساسنامه آن است. این بنیاد از اعضا و اشخاص متعددی تشکیل شده است. در حال حاضر استادان، نویسندگان، دانشمندان مختلفی در این بنیاد عضو هستند. درباره نقش بنده در تأسیس این بنیاد با اشاره به نقاط مذکور در فوق می‌توان گفت من تنها یک ایده‌پرداز بودم. به شما گفتم این رویای عالی من بود. خوابی که در تاریکی دیدم به مسائل و مشکلات مسلمانان جهان معاصر برمی‌گشت و شاید رویای من که منجر به تأسیس این بنیاد شده بود، به تغییر وضع کمی کمک می‌کرد. بنده، پس از برگشت از لندن به بنگلادش برای تأسیس این بنیاد جلسات متعددی برگزار کردم. اساتید، دانشمندان و پژوهشگران را دعوت کردم و اسم و اهداف بنیاد را مطرح و بالآخر با مشورت حاضرین بنیاد شکل گرفت و یک هیئت اجرائیه بنیاد با ریاست بنده در همان جلسه تصویب شد و گام پر برکت بنیاد به فعالیت پیوست و تا امروز به طور عالی جاری است.

به طور کلی می‌توان حوزه فعالیت این بنیاد را این‌گونه ترسیم کرد:

الف) ایجاد آگاهی از مسلمانان در مورد وضعیت فعلی آنها و تلاش برای جذب آنها به سوی جلال و شکوه گذشته.

ب) سازماندهی سمینارها و کنفرانس‌های بین‌المللی در مورد موضوعات مهم مربوط به روابط تاریخی هند و ایران، توسعه زبان و ادبیات فارسی در شبه‌قاره، سهم مسلمانان در علوم، فلسفه، تاریخ، فرهنگ، دین و تمدن و غیره؛

ج) مراسم بزرگداشت تولد و مرگ و ارتحال شخصیت‌های برجسته و چهره‌های همیشه جاوید در تاریخ تمدن بشری بویژه تمدن اسلامی؛

د) چاپ کتاب‌ها و مجموعه مقالات سمینار و کنفرانس‌های داخلی و بین‌المللی؛

ه) تشکیل کلاس‌های زبان و ادبیات فارسی؛

و) برگزاری دوره‌های فشرده فارسی‌گفتاری؛

ز) پیشکش و اعطای بورس تحصیلی به دانشجویان فقیر و ممتاز؛

فرمودید یکی از اقدامات این بنیاد برگزاری همایش‌ها و کنفرانس‌های ملی و بین‌المللی است لطف بفرمایید در باره برنامه‌های علمی این بنیاد بیشتر توضیح دهید و اساساً بفرمایید تأثیری در فرایند علمی گروه‌های فارسی داشته است یا خیر.

در چند سال گذشته از طرف بنیاد برنامه‌های گوناگون با موضوعات مختلف با حضور و شرکت اساتید، دانش پژوهان و فرهیختگان گرامی از داخل کشور و از خارج کشور چون: ایران، انگلیس، آمریکا، ترکیه، مالزی، کره جنوبی، هند، آلمان، سوئیس و پاکستان، برگزار شده است. چاپ و نشر مجموعه مقالات سمینارها و کنفرانس‌ها از دیگر کوشش‌های بنیاد ابو ریحان بیرونی است. برخی از عناوین این سمینارها، البته با نگاه اجمالی عبارت‌اند از:

کنفرانس‌های بین‌المللی:

۱. اولین کنگره جهانی بیرونی

- موضوع: بیرونی پل روابط فرهنگی، علمی و تاریخی بین ایران و شبه قاره هند
- این کنگره جهانی در تاریخ ۵ و ۶ فوریه ۲۰۱۴ / ۱۶-۱۷ بهمن ۱۳۹۲ در دانشگاه داکا، بنگلادش؛
  - «دومین کنفرانس میان رشته‌ای بین‌المللی بیرونی» که در تاریخ ۲۲-۲۴ اکتبر ۲۰۱۴ / ۲ آبان ۱۳۹۳ در دانشگاه داکا، بنگلادش؛
  - اولین کنفرانس بین رشته‌ای بین‌المللی توسعه منطقه‌ای و صلح جهانی ۲۰۱۴ میلادی / ۱۳۹۳ خورشیدی؛
  - سومین کنفرانس بین رشته‌ای بین‌المللی بیرونی، و به مناسبت گرامی داشت سالگرد نهمصد و شصت و ششمین ارتحال ابوریحان بیرونی، در ۱۰-۱۲ دسامبر ۲۰۱۵ / ۱۳۹۴ خورشیدی؛
  - چهارمین کنفرانس بین رشته‌ای بیرونی با موضوع محوری: بیرونی به عنوان نمادی از اندیشه‌های علمی، فلسفی، فرهنگی و اجتماعی؛ روابط هند و ایران: اشاره ویژه به تاریخ، فرهنگ، زبان، ادبیات و معماری؛
  - پنجمین کنفرانس بین‌المللی کنفرانس با عنوان «کنگره جهانی بزرگداشت سالگرد هزاره ارتحال بیرونی»؛
- موضوع: تأثیر ایران بر جهان - بیرونی به عنوان چهره همیشه جاوید تاریخ علوم، فلسفه، ادبیات، فرهنگ، افکار اجتماعی؛
- چاپ و انتشار و رونمایی از مجموعه مقالات بزرگداشت بیرونی در ادوار مختلف به زبان انگلیسی و فارسی؛

نخستین سمینار بین‌المللی تأثیر ادبیات فارسی و عربی بر قاضی نذر الاسلام؛ ارجاع خاصی به قرآن و دیوان حافظ؛ این سمینار بین‌المللی به مناسبت صد و شانزدهمین سالگرد بزرگداشت روز تولد قاضی نذر الاسلام، شاعر ملی بنگلادش در تاریخ ۲۵ مارچ ۲۰۱۵ / ۱۳۹۴ خورشیدی با شرکت حدود ۲۰۰ نفر از اساتید، دانشمندان و دانشجویان در تالار مرکز استادان و دانشجویان دانشگاه داکا برگزار شد.

دومین سمینار با عنوان: نخستین سمینار بین‌المللی بر سهم قاضی نذر الاسلام و فردوسی در هویت ملی خود این سمینار بین‌المللی به مناسبت صد و هفدهمین سالگرد بزرگداشت روز تولد قاضی نذر الاسلام، شاعر ملی بنگلادش، در تاریخ ۲۵ مارچ ۲۰۱۶ / ۱۳۹۵ خورشیدی با شرکت حدود ۱۵۰ نفر از اساتید، دانشمندان، دانشجویان و هنرمندان در تالار نواب علی چودھوری دانشگاه داکا برگزار شد.

۱. قاضی نذر الاسلام : islam nozrul kazi
زاده ۲۴ مه ۱۸۹۹ – درگذشته ۲۹ اوت ۱۹۷۶) شاعر، نویسنده، موسیقیدان و انقلابی در جنوب آسیا بود. او شاعر ملی بنگلادش است.

سومین سمینار با عنوان: نخستین سمینار بین‌المللی نفوذ زبان و ادبیات فارسی بر قاضی نذر الاسلام؛ ارجاع خاصی رباعیات عمر خیام این سمینار بین‌المللی به مناسبت صد و هجدهمین سالگرد بزرگداشت روز تولد قاضی نذر الاسلام، شاعر ملی بنگلادش، در تاریخ ۲۵ مارچ ۲۰۱۷ / ۱۳۹۶ خورشیدی با شرکت حدود ۲۵۰ نفر از اساتید، دانشمندان، دانشجویان و هنرمندان در تالار نواب علی چودهوری دانشگاه داکا برگزار شد.

چاپ مجموعه مقالات سمینارهای اول و دوم بزرگداشت قاضی نذر الاسلام

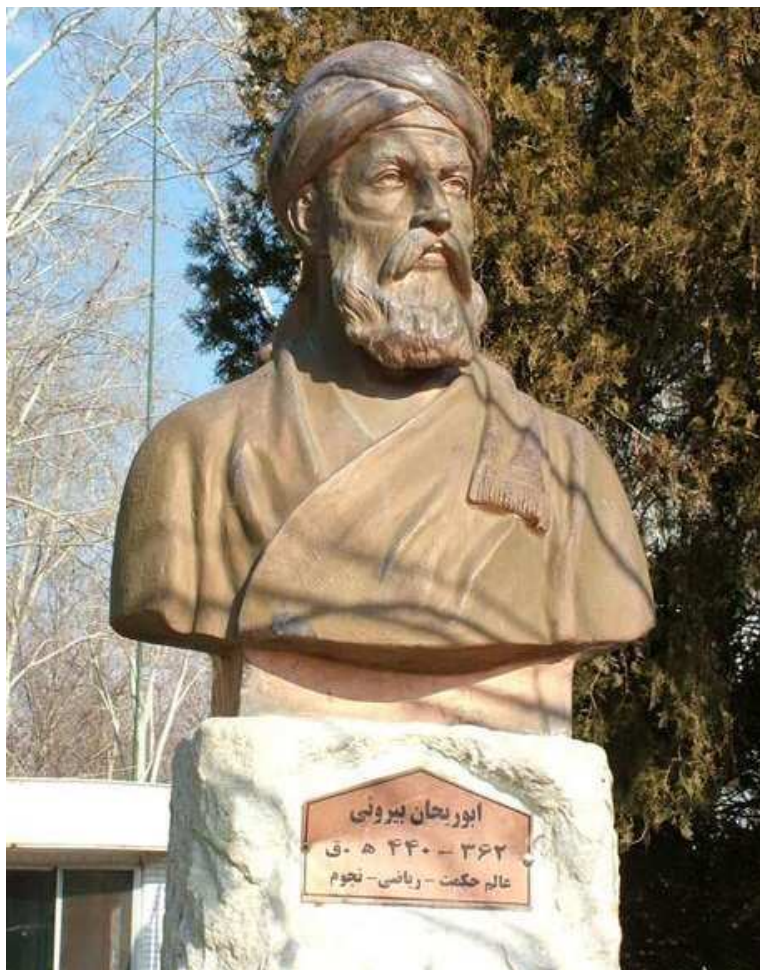
انتشار کتاب: این بنیاد چند کتاب هم چاپ کرده است. کتاب «بازگشت روح و سخن عشق (اشعار فارسی)» در ۹۶ صفحه از مجموعه اشعار ابوموسی محمد عارف بالله، تخلص: عارف بیدل و کتاب «تأثیر ادبیات فارسی بر یوسف زلیخا» شاه محمد صغیر و پدماوتی الاول برگرفته از رساله دکتری من در دانشکده مطالعات شرقی و آفریقایی (SOAS) دانشگاه لندن است.

چرا نام این بنیاد را ابوریحان نهادید؟ علت آن چه بود؟ آیا این نام تأثیری بر فعالیت‌های مبتنی بر زبان فارسی داشت؟

همین‌طور قبلاً گفته شد، این بنیاد در سال ۲۰۱۲ میلادی / ۱۳۹۱ خورشیدی تأسیس شد و علت نام‌گذاری بنیاد به عنوان «بنیاد ابوریحان بیرونی» شهرت و آوازه این دانشمند ایرانی در شبه‌قاره هند است. می‌توان گفت که بیرونی چهره همیشه جاوید در زمینه مطالعات علوم، فلسفه تاریخ، ادیان و تمدن، جغرافیا و نجوم و بشر است. او فیلسوفی دوراندیش، تیزبین و دانشمندی خردگرا بود. دیدگاه‌های بیرونی سخاوتمندانه، غیر حزبی و همچنین بشردوستانه است. کوشش‌های بسیار وی به توسعه آموزش،

علوم و دانش‌ها و روابط بین فرهنگی ملل جهان، روشنفکری و همچنین هم‌زیستی و صلح بشری کمک کرده است. با توجه به چنین تخصصات و ابعاد گوناگون شخصیت بیرونی، ما نام این بنیاد را بنام «بنیاد ابوریحان بیرونی» نهادیم.

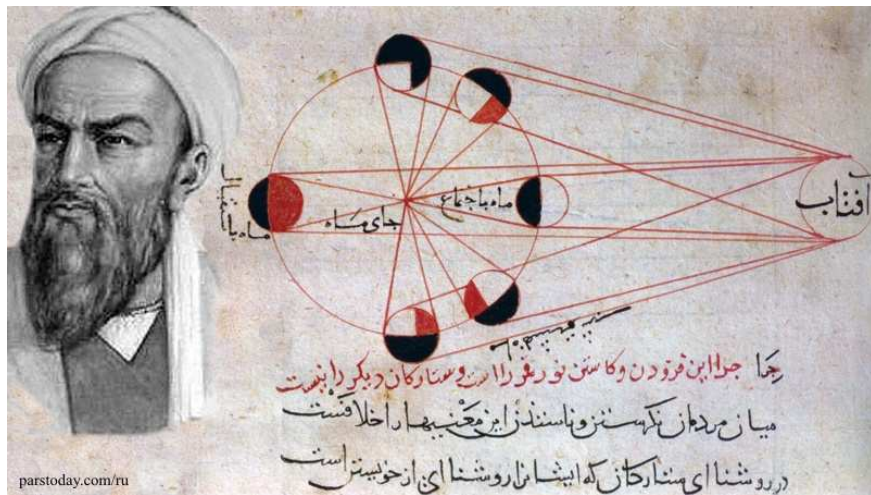
چه استادانی در این بنیاد فعالیت دارند؟

استادان متعدد از داخل بنگلادش و از خارج کشور در این بنیاد فعالیت دارند. از داخل کشور می‌توان به پروفسور سراج الاسلام، رئیس سابق انجمن آسیایی بنگلادش؛ پروفسور دکتر شمشیر علی، رئیس سابق دانشگاه آزاد، بنگلادش؛ استاد کلثوم ابوالبشر از گروه زبان و ادبیات فارسی، جناب آقای محمد احسن الهادی، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی؛ دانشگاه داکا؛ جناب آقای ابو حسین محمد احسان، دانشیار گروه مدیریت دانشگاه داکا. از دانشگاه راجشاهی هم چون: استاد دکتر شمیم‌خان، گروه فارسی؛ دکتر افتخار العالم مسعود، گروه عربی؛ ممتحنه خاتون، گروه فارسی. از دانشمندان هم کسانی

چون: جناب آقای ابو فرهاد، از خنریگان چون: صمیر کوال، فاطمه الزهرا، خیل خیل قاضی نام برد.

از خارج از کشور هم کسانی چون: استاد دکتر صادق مالک، آمریکا، پروفیسور عبد الطیف سامیان، دانشگاه ملی مالزی؛ پروفیسور هنس هردار، دانشگاه هایدلبرگ، آلمان؛ استاد رستمی ابو سعیدی، ایران؛ دکتر حسن کریمیان، دانشگاه تهران؛ استاد فاطمه جان احمدی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران؛ استاد کاظم کهدوئی، دانشگاه یزد؛ دکتر مرتضی محسنی، دانشگاه مازندران؛ استاد منصور عالم، کلکته هند؛ دکتر جواد احمدی، معاون رئیس بنیاد بیدل دهلوی، ایران با ما همکاری دارند.

بسیار سپاسگزاریم جناب دکتر از فرصتی که به دفتر مجله داده شد برای شما و مردم بنگلادش آرزوی سلامتی داریم.